

A VALLÁS SZOCIOLÓGIÁJA

Pártunk fokozódó és mind átütőbb erejű ideológiai, politikai nevelőmunkájának feladatait felvázoló dokumentumok, s mindenekelött Nicolae Ceaușescu elvtársnak a július 9-én elhangzott előadói beszéde sok más elvi és konkrét szervezési kérdés mellett, s azokkal összefüggésben felveti a miszticizmus, a maradi nézetek és azok megnyilvánulása elleni küzdelem fokozásának a szükségességét is.

Ismeretes, hogy az ateista nevelés hosszadalmas folyamat, állandó, szüntelen munkát igényel. De semmiképpen sem korlátozódhat pusztá felvilágosító, tudományterjesztő tevékenységre, mint ahogy a dialektikus s történelmi materializmusnak a lakosság széles tömegei tudatában való meggyökereztetése és uralkodó szemléletté tétele sem valósítható meg türelmetlen, szektáriánus módon. A dolgozók valamennyi kategóriájának ateista nevelése sokoldalú, a különböző tudományágak együttműködésén alapuló elméleti és gyakorlati erőfeszítést tételez fel, kölcsönös kapcsolatot és összehangoltságot igényel a mindennapi meggyőző propaganda és az elmélyült, céltudatos kutatómunka között. Az ilyen irányban ható tudományos feltárások elvégzésében jelentős szerep hárul a szociológia különböző ágazataira, köztük a vallásszociológiára.

A vallásszociológia az utóbbi időkben világszerte a szakemberek érdeklődésének középpontjába került. Természetesen a hozzáállás nem független a társadalmi-ideológiai hovatartozástól. Ezen a téren is ideológiai harc folyik a különböző polgári, egyértelműen reakciós vagy objektívista eklektikus irányzatok és a tudományos, dialektikus materialista álláspont között. Az alább közölt cikk ennek a törekvésnek egy rövid áttekintése.

A vallást tudományosan leíró szociológia és maga a vallás közötti sokréttű viszonyt nem egy esetben tárták fel és mutatták ki a szociológia történetében. Emile Durkheim szociológiai módszerén belül alapvető szabálynak tekintette azt az elvet, hogy a társadalmi jelenségeket „társadalmi dolgoknak“ kell tekinteni. Véleménye szerint — amelyet A vallásos élet elemi formái című munkájában különösképpen hangsúlyozott — a vallás a szó legszorosabb értelmében ilyen „társadalmi dolog“. Max Weber a Protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, valamint a nem keresztény vallások elemzésének szánt más munkáiban különleges — és tegyük hozzá: túlzott — figyelmet szentelt a vallásos tényezőnek. Véleménye szerint a vallás nem egy esetben döntő szerepet játszott az emberek társadalmi életében. Így például a nyugati kapitalizmus sohasem alakulhatott volna ki a protestáns reformáció nélkül, amely a modern kapitalizmusnak megfelelő etikát oltott az emberekbe. Mint ismeretes, Marx a vallást a társadalmi tudat egyik formájaként vizsgálta. Véleménye szerint a vallás — anélkül, hogy meghatározó szerepet játszana a társadalom életében — viszonylagosan önálló léttel rendelkezik a társadalmi élet többi szférájához viszonyítva. Ez a viszonylagos önállóság nyilvánul meg többek között abban a hatásban, amelyet a társadalmi lét és a társadalmi tudat területeire gyakorol.

Az utóbbi évtizedekben érezhetően fokozódtak a legkülönbözőbb polgári ideológiai áramlatokon belül azok a törekvések, amelyek igyekeznek a legszorosabb kapcsolatot teremteni a szociológia és a vallás között. Ezt a megállapítást támasztja alá többek között a vallásszociológiának szánt nagyszámú szociológiai, elméleti vagy empirikus tanulmány megjelenése is. Így például F. O'Dea A vallás szocioló-

giája című munkájában (New Jersey, 1966) mintegy ötven címből álló válogatott szakirodalmat ajánl olvasóinak. A vallás szociológiai vizsgálatának értékével kapcsolatosan kibontakozó vitákat is a felvetett kérdés iránti érdeklődés fokozódásának jeleként könyvelhetjük el. Ilyen vita bontakozott ki például Angliában, nagyszámú szakember részvételével. Ezt mutatja az a három tanulmány is, amely bekerült az 1966-ban megjelent *Uses of Sociology* tartalomjegyzékébe. Végül pedig a fentieket támasztja alá az a tény is, hogy ma már nyíltan elismerik a nyugati egyetemeken önálló tantárgyként adják elő a vallás kérdéseiben szakosodott szociológiát.

Anélkül, hogy a szociológia és a vallás viszonyának sokrétű elemzésére törekednénk, ki szeretnénk térni e viszony néhány fokozottabb érdeklődést kiváltó, idősebb vonatkozására, tudatosan megkerülve azokat, amelyek a vallásszociológia történetéhez tartoznak. Három kérdésről van szó: 1. mivel magyarázható a vallás szociológiai vizsgálata iránti érdeklődés fokozódása; 2. van-e létjogosultsága egy tudományos vallásszociológiának; 3. ha igen, melyek lennének ennek alapvető fejezetei.

1. A vallás szociológiai tanulmányozása iránti érdeklődés különböző, néha egyenesen ellentmondásos társadalmi érdekekre és motivációkra alapozott. Véleményünk szerint ebben a vonatkozásban néhány alapvető irányzat bontakozik ki. Mindegyikről egy vallásos motivációról van szó. Ebben az esetben a szociológia egyszerű eszköz az egyház kezében, amolyan vallásos szociológia. Fő feladata arra korlátozódik, hogy megfelelő ismeretanyagot szolgáltatson a vallással összefüggő jelenségekről, amelyek alapján a klérus a vallási intézmény tevékenységét fokozó, legmegfelelőbb és leghatásosabb döntéseket hozhatja meg. Az irányzat képviselőit elsősorban a szociológia segítségével kutatható olyan kérdések érdeklik, mint: az egyház iránti érdeklődés fokozódása vagy csökkenése kor, nem, iskolai végzettség, társadalmi helyzet szerint; az ún. klasszikus egyházak vagy pedig a vallásos szekták örvendenek nagyobb népszerűségnek a lakosság soraiban; milyen képet mutat egy adott egyház híveinek gazdasági struktúrája és milyen ennek mobilitása; melyek a leglátogatottabb vallásos megnyilvánulások, és így tovább. E kérdések ismerete alapján a klérus kidolgozza azokat az eljárásokat, amelyek segítségével harcolhat a vallásos tevékenység iránt megnyilvánuló közömbösség ellen, és prognózisokat állítanak fel az egyház gazdasági fejlődését illetően.

Az esetek többségében a vallás megszilárdításán munkálkodó szociológiai tanulmányok szerzői fel sem teszik a kérdést, hogy mi a vallás. Ha meg is teszik, a teológia szabta keretekben vagy nyíltan idealista szellemben adják meg a választ (isten és ember kapcsolata; az emberi szellem abszolút szükséglete). Ugyanakkor, ilyen vagy olyan formában, gyakran minden érvelés nélkül eltúlozzák a vallás társadalmi szerepét, az egyének életére gyakorolt befolyását.

Létezik egy „objektivistá” irányzat, amely a nem marxista szociológián belül jött létre. Képviselői motivációjukban és törekvéseikben abszolút tudományos színen szeretnék magukat feltüntetni, a valóságban azonban filozófiai kiindulópontjuk, valamint a vizsgált kérdések leszűkített volta miatt, ha nem is nyíltan, de lényegében az egyház érdekeit szolgálják. Az irányzathoz sorolható az a nagyszámú, elsősorban empirikus kutatás, amely a vallásos jelenség különböző vetületeit, a vallás és más társadalmi jelenségek viszonyának feltárását tűzi ki célul. Véleményünk szerint ilyen jellegzetességeket mutat Lucian Bologa *Psichologia vietii religioase* (Kolozsvár, 1930) című könyvének néhány fejezete is, amelyben a szerző a külső tényezőknek (például család, iskola, társadalom) a vallásos életre gyakorolt hatását elemzi. Hasonló módon kell értékelnünk Gerhard Lenski *The Religious Factor. A Sociologist's Inquiry* (1963) című könyvét is. Az említett munka 750 fehér és néger, különböző vallási (protestáns, katolikus, izraelita) közösséghez tartozó

detroiti lakos körében végzett empirikus kutatás eredményeit tartalmazza. Olyan kérdéseket elemez, mint: a különböző vallási közösségekhez tartozó egyének csoportkapcsolatainak szilárdsága; az egyének vallási hovatartozása és a gazdasági tényezők viszonya; a politika és a vallási hovatartozás kapcsolata; vallástípus és családi élet és mások. Ezen az „objektivista“ vonalon halad Willi Herberg *From Protestant, Catholic, Jew (1968)* című tanulmánya is, amely különböző megállapításokat tartalmaz a „Miben hisznek az amerikaiak?“ kérdés kapcsán.

Azon túlmenően, hogy tartalmazza a hiteles megismerés egyes elemeit, a szóban forgó irányzat igen gyakran függőségi viszonyba került a vallásos jelenséget hamisan értelmező, a vallást az emberi lényeg elengedhetetlen és szükségyszerű elemének nyilvánító filozófiai felfogással szemben. Ebből a szempontból igen szemléltető L. Broomnak és P. Selznicknek az amerikai egyetemeken széles körben forgó, *Sociology (1963)* című kézikönyvében kifejtett álláspontja. Ugyanakkor a szerzők túlzásokba bocsátkoznak a vallásnak a társadalmi élet dialektikájában játszott szerepét illetően. G. Lenski többek között kijelenti, hogy „a vallás az egyének viselkedésére és ennek következtében a társadalmi élet egészére gyakorolt hatásában a társadalmi osztállyal egybevethető tényező“.

Végül megemlítjük a tudományos irányzatot, amely annak a végső célnak az érdekében végzi a vallás valóban tudományos, objektív tanulmányozását, hogy felszabadítsa az embereket a fantasztikus, vallásos nézetek gyámsága vagy befolyása alól. Alapja a marxista filozófia, az az egyedüli világnézet, amely képes lényeges ismeretelméleti és társadalmi magyarázatot adni a vallásos jelenségre. A vallás tudományos vizsgálatának eredményeit — éppen azoknak az eltérő társadalmi és politikai feltételeknek következtében, amelyek közt a jelenkor nemzetei és államai ének — eltérő módon használhatják fel azonos vagy különböző társadalmi erők. Olyan tőkés rendszerű országokban, mint Olaszország vagy Franciaország, a tudományos szociológiai kutatások segítségével lehetnek a kommunista és munkáspártoknak abban, hogy bevonják a hívőket a fennálló társadalmi rend megdöntéséért, majd egy új társadalom felépítéséért vívott harcba. A szocialista országokban a vallással kapcsolatos tudományos szociológiai ismeretek eredményesen felhasználhatók az emberek tudatában levő vallásos maradványok korlátozására vagy megszüntetésére, azoknak az okoknak a kiküszöbölésére, amelyek bizonyos mértékben még jelenleg is táplálják a természetfelettibe vetett hitet, valamint a tudományos-ateista propaganda hatékonyságának fokozására. Azokat a tudományos adatokat, amelyeket a szociológia a vallásról szolgáltat, egyaránt fel lehet használni különböző érdekek szempontjából. Nemcsak a haladás szolgálatában álló társadalmi erők, de a régít védő osztályok is igénybe vehetik. Így például marxista szociológusok munkáit a burzsoá vallásos-politikai körök arra is használhatják, hogy alátámasszák álláspontjukat, miszerint a vallás fennmarad a szocializmusban is.

2. Meggyőződésünk, hogy már az eddig elmondottakból is kirajzolódik az a pozitív válasz, amelyet a vallás tudományos szociológiájának létjogosultságával kapcsolatos kérdésre adunk. Egy ilyen szociológia léte elméleti, ideológiai és gyakorlati szempontból egyaránt indokolt. (Embrionális formában már létezik is az olasz, francia, szovjet, bolgár, marxista szociológusok végezte kutatások nyomán megjelent tanulmányokban.)

Elméleti szempontból azért létjogosult egy ilyen szociológiai diszciplína, mert a vallás mint a társadalom egészébe beilleszkedő társadalmi jelenség nem tárgya a szociológia egyetlen más ágzatának sem. A vallást rendszerint a történelmi materializmus keretében tanulmányozzák, de csak általános, lényegi szempontok alapján, s ez vitathatatlan jelentősége ellenére sem merítheti ki a vallásos jelenség

bonyolultságát, problematikáját és tudományos kutatási módszertanát. Elméleti szempontból a vallás tudományos szociológiája nem szakítható el a vallás gnoszeológiai és szociológiai gyökereit feltáró marxista filozófiától. Ugyanakkor szoros kapcsolatot tart fenn más tudományágakkal is, mint a lélektan, a vallás pszichoszociológiája,

A tudományos vallásszociológia ideológiai szempontból is indokolt. Arra hivatott, hogy feltárja a vallásos és az „objektivista“ szociológia tudománytalan jellegét, korlátait és vitathatatlan (közvetett vagy közvetlen) negatív társadalmi hatását. A tudományos vallásszociológia gyakorlati szerepe abból a támogatásból következik, amelyet a politikai hatalmat kivívni készülő vagy már annak birtokában lévő, szocializmust építő haladó társadalmi erőknek nyújthat. Így válhat ellenszerévé annak, amit Marx plasztikusan és magvasan „a nép ópiumának“ nevezett.

3. Ha indokolt a tudományos vallásszociológia léte, akkor felmerül a kérdés: milyen alapvető fejezeteket kell tartalmaznia? Véleményünk szerint négy nagy fejezetre kell tagolódnia. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, néhány mondatban felvázoljuk azokat a kérdéseket, amelyeket véleményünk szerint az említett fejezeteknek tartalmazniuk kell.

Az első fejezet „A vallás kauzalitása és társadalmi feltételezettsége“ címet viselné. És nem véletlenül. A kauzalitás fogalma a vallás genezisének társadalmi motivációira vonatkozik, míg a feltételezettség fogalma a vallás történelmi és jelenkori szívósságának és változatosságának társadalmi alapjaira utal. A fejezetben belül természetesen egyaránt fokozott figyelmet kell szentelni az egzisztenciális társadalmi elemeknek (a társadalmi fejlettség foka, társadalmi rendszer, politikai rendszer), valamint a szellemi tényezőknek (történelmi: a tudomány és a kultúra alacsony fejlettségi foka; jelenlegiek: egyes személyek alacsony kultúrszintje) anélkül, hogy megfélekednénk az előbbieket meghatározó szerepéről.

A második fejezet „A vallás társadalmi elemei“ kérdéskörét elemezné. Itt a következőkről van szó: a) a vallásos társadalmi tudat (rendszerzett-elméleti vagy ideológiai és rendszeretlen, pszichológiai vagy spontán-érzelmi); b) a vallásos tevékenység és vallásos viszonyok (kultusz, imádság, hívők egymás között, a hívők és a papi testület közötti, valamint a hívők és más hitűek közötti kapcsolatok, különbséget téve a formális és nem formális kapcsolatok között); c) vallási intézmények („bürokratikusak“ — vagyis az úgynevezett klasszikus egyházak; „nem bürokratikusak“ — azaz a szekták; a kultusz gyakorlását elősegítő vagy auxiliáris intézmények — iskolák, nyomdák, gazdasági egységek; az egyházi hierarchiában elfoglalt hely szerinti rétegződés).

„A vallás dinamikája“ című harmadik fejezet keretében a vallásos jelenség olyan oldalait kellene tanulmányozni, mint a különböző vallások elterjedésének területei, a vallásos hiedelmek és érzelmek intenzitása és változatai, a vallások kölcsönhatása, a vallások különválása és egyesülése, a különböző vallások és általában a vallás jövője.

Végül a „Társadalmi jelenség és vallás“ című negyedik fejezet keretében a vallásnak a társadalmi jelenségre — mint társadalmi létre és tudatra — gyakorolt hatását kellene vizsgálni. Itt különös figyelmet kell szentelni a vallás hatásának az emberek tevékenységére és szellemi életére, a politikára és jogra, az erkölcsre és művészetre, a tudományra és nevelésre.

Befejezőképpen ismételtelen hangsúlyozni kívánjuk, hogy a tudományos vallásszociológia tárgykörére vonatkozó megállapítások elvileg alá vannak rendelve a dialektikus és történelmi materializmus vallással kapcsolatos alapvető tételeinek. Ugyanakkor — nem elvileg, hanem kiterjedés, struktúra és intenzitás tekintetében — nem korlátozódnak csupán ezekre a tételekre.